

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ П. КУЛІША

Автор статті намагається проаналізувати суперечності, які склалися в інтерпретаціях освітньо-педагогічних поглядів П. Куліша. З точки зору мислителя, освіта постає не тільки як спеціалізований процес шкільного навчання і виховання, але й як певний стан суспільства в ситуації культурного самовідтворення.

Ключові слова: освітньо-педагогічні погляди П. Куліша, освіта, особистість, суперечності, інтерпретації.

Актуальність нашого дослідження зумовлена об'єктивною потребою у ретельному вивченні, неупередженій оцінці, творчому осмисленню з нових методологічних позицій кращих надбань української педагогічної думки. Особливого значення набула можливість включення до наукового обігу забутих, замовчуваних імен вітчизняних педагогів, творча спадщина яких містить просвітницькі, виховні та дидактичні ідеї, що можуть поповнити історію теорії і практики виховання та навчання національної освіти і шкільництва в цілому.

Вітчизняна педагогічна думка другої половини XIX ст. представлена цілою плеядою видатних педагогів-просвітників, культурних, громадських діячів, серед яких чільне місце належить Пантелеймону Олександровичу Кулішу. До сьогодні в українській педагогіці не створено узагальнюючої праці, яка б об'єктивно, з урахуванням усіх аспектів російсько-імперської дійсності XIX ст., розкрила неоднозначну і суперечливу діяльність П. Куліша. Тому *мета* цієї статті полягає у спробі проаналізувати суперечності, які склалися в інтерпретаціях його освітньо-педагогічних поглядів, а також уточнити їх особливості.

Суперечливість світогляду П. Куліша розглядають у своїй статті С. Гнідан та Н. Осмак "Світогляд П. Куліша" [2, с. 24]. Вони зазначають, що суперечливість світогляду П. Куліша має унікальний характер, але постійною залишалась лише любов до простого селянського життя.

Г. Калантаєвська, що вивчає творчість С. Черкасенка, побачила близькість з творчістю П. Куліша. Саме це змусило її ближче ознайомитись з "хуторними" поглядами Пантелеймона Олександровича. Результати своїх пошуків вона опублікувала в статті "Хуторні погляди П. Куліша у творчості С. Черкасенка" [4, с. 55]. Важливе місце в цій роботі присвячено і поглядам П. Куліша на виховання, що безпосередньо пов'язані з неприйняттям П. Кулішем "городської науки" і його схильністю до духовного селянського виховання.

Найбільш опрацьована дослідниками педагогіки "ГраMATка" П. Куліша. Докладніше над нею працювала М. Веркалець ("Освітньо-педагогічна спадщина. До 170-річчя з дня народження П. Куліша" вийшла ще в 1989 році) [1, с. 90]. "ГраMATку" авторка розглядає не лише з освітянських позицій (розглядає її структуру, введення нових літер в українську мову), але й виховних. Вона зазначає на важливості такої книги для патріотичного виховання дітей.

Причини особливої зацікавленості П. Куліша рідною мовою з'ясував В. Терлецький у статті "Педагогічні погляди П. Куліша". Автор пояснює, що бажання змінити підходи до виховання й освіти у П. Куліша з'явилося ще в часи його навчання в Новгород-Сіверській гімназії та Київському університеті. Початок педагогічної діяльності П. Куліша бере за часи його перебування вчителем у Луцькій гімназії [12, с. 38].

Як непересічного суспільного діяча, який заради загальних інтересів забував про особисті, оцінює П. Куліша Микола Олійник у своїй роботі "П. Куліш: творчість і біографія". Він стверджує, що, коли вдатися до висновку, особисте ніколи не заслоняло П. Кулішеві загального. Ідея для нього – насамперед [11, с. 251].

Безпосередньо до педагогічної спадщини П. Куліша зверталось недостатньо дослідників. Тому такі його праці, як "Виховання дітей за допомогою школи", "Деякі про виховання дітей", "Виховання дітей. Стаття з педагогіки" ще чекають своїх дослідників.

Система виховання і навчання, яку застосовували вчителі під час навчання П. Куліша зовсім не влаштувала його. Він розумів, що вона безплідна. В "Хутірській філософії і відділеній од світу поезії" він згадував: "Після смерті Якіма (приходський дяк, сліпий, але дуже шанований громадою, – як пише про нього Пантелеймон Олександрович, – повеліли вчитися уже не вдома, не в сестри (вона вчила букваря), я не протестував, але усвідомлював, що порину в якесь море глупства, котре усі називали наукою, освітою, просвітництвом. Грішна людина, це усвідомлення я зберіг і в гімназії, і в університеті, який, на щастя,

змусили мене учені мужі залишити рано. Але не в тім річ, річ у тім, що школа з її влаштуванням не на той лад, якого дотримувався, поза сумнівом, Яким, притлумила в моїй голові зроблений ним засів, як притлумлює ніжні зерна холодна й шалена злива" [10, с. 89].

П. Куліш шанобливо згадує дяка Якіма, який, на його думку, уособлював у собі всю народну мудрість і народну педагогіку у вихованні селянських дітей, оскільки вклав у них свою християнську душу. Як писав про Якіма П. Куліш: "Так от цей чоловік, просвіщаючи нас, як Аристотель, в усіх галузях приходської науки, був на додаток і нашим Софоклом. Він і його школярі, котрих ректором був дорослий віщун, вихованець, пожилиць і можна сказати, кріпак приходської школи – пригощали нашу публіку сценічними виставами. Дійові особи здавалися мені живими, монологи, які вони вигодовували, перетворювалися для мене в живу, ходячу мову; але це стосується тільки того, що я розумів" [7, с. 83].

На жаль, все те, що з любов'ю і щирою вірою закладалось дяком Якимом, виявилось непотрібним у шкільному навчанні, де вчили лише виконувати накази, заучувати почуте на уроках, не заглядаючи в душі дітей, не дозволяючи їм самовиразитись.

Саме тому Пантелеймон Куліш наголошує на необхідності гарної освіченості учителів початкової школи, адже їм ми віддаємо найцінніше – дитину. "Не гімназія і університет мусять бути головними ступенями до того, щоб кохана дитина ваша сталась чоловіком достойним, а перш усього – рідна хата, потім початкова школа" [8, с. 77].

Пантелеймон Олександрович підкреслював усю важливість та відповідальність такої професії, як учитель початкової школи: "діло учителя – велике діло, а надто – учителя початкового" [61, с. 116], виділяє його найголовнішою чеснотою любов до учнів: "учитель мусить бути учням за батька серед шкільної сім'ї і за матір серед шкільної малечі" [9, с. 115]. На питання, де взяти батьківської любові до учнів, педагог приводить у приклад Христа: "А де брав любов до своїх учнів, до всіх жалібників правди, та до діток маленьких той, кого звали Учителем Благим? Не ради чого пишного обертаюсь я тут до Христа, як ради того, що цього великого учителя знають усі більше, ніж котрого іншого; а їх було багато на світі..." [Там само].

П. Куліш надзвичайно ставився до існуючої моделі системи освіти і передовсім, початкових шкіл. Він зазначав, що вони мало дають для розвитку особистості, для розвитку "розуму і серця". Аналізуючи здобутки багатьох століть просвітництва та шкільництва і співставляючи його із сучасним йому станом розвитку суспільства та людини, П. Куліш робить висновок, що "училища і всі училища, якщо нешкідливі абсолютно, то несуть у собі ... щось фальшиве, мертвотне, зловороже людській природі" [Там само].

Першим важливим недоліком школи мислитель вважав неправильний підхід до дитини, котру вчителі вважали абсолютно нерозумною. Він називає "важливу в педагогії істину, що дитя, прийшовши до вчителя за першою літерою алфавіту, вже доведене до високого ступеня розумового і морального розвитку нашою спільною наставницею природою" [Там само]. Школи вибудовані таким чином, що не враховують природних начал людини і намагаються перебороти дитину, перекреслюючи тим самим освіченість природну. У своїй "Хутірській філософії" П. Куліш постійно наголошує на необхідності враховувати закони природи, природність людини, таким чином привносячи принцип природовідповідності й до освіти. "Люди, сприймаючи новонародженого, далекі від думки, що природа знов і знов пропонує їм свіжий екземпляр людини, який вони псують, не знаючи природи і її законів навіть настільки, наскільки знає їх і нерозумне дерево" [8, с. 73].

Мислитель наполягає на необхідності починати освіту із поваги до дитини: "ім'я нашим почуттям до дитячого віку взагалі має бути – повага!" [Там само].

Слід зазначити, що батьківське виховання і сільське життя як взірець для наслідування П. Куліш протиставляв "городській" науці. Він вважав, що у містах народ навчає і управляє ним "блискуча купа людей легкодушних, котрі знають тільки восторги нічі нікчемної і не розуміють восторгів великої праці, кривавого поту за людське благо" [5, с. 254]. Головною вадою "городської" науки він вважав те, що там взагалі не може бути становлення нормальної особистості тому, що "в городах тільки сота доля божого люду живе в достатках", в той же час "тисячі голів людських, як риба об лід, побивається, і розум їх, як та дитина у чужої матері, чучверіє і против простого, свіжого розуму сільського чи хutorянського не встоїть" [Там само].

Керуючись такими міркуваннями, П. Куліш вважав, якби не було ні Парфенону в Афінах, ні церкви Петра в Римі та ще деяких відомих споруд, нічого б у житті людства не трапилось поганого. П. Куліш писав: "нехай би вся земля селом стояла, то що ж за біда така? Аби людям не важко було на світі жити. Не про що й дбати годилось би, – так нам здається. А про науку правди всемирної, котрою городи пишняться, ми скажемо, що вона й без городів би обійшлася" [Там само].

Заодно П. Куліша непокоїло те, що українці, "вхопивши книжності", цурались самих себе і ставали, як говорив П. Куліш, – німцями. "Німець з його німцем – півень, а не чоловік, хоч візьми та й посади на сідало" [Там само]. Тому П. Куліш активно наполягав, щоб освіта в Україні була українською, а ця наука є наукою "нашого доброго селянина або хutorянина" [Там само]. Власне саме такою наукою, вважав П. Куліш, українське суспільство набуває необхідних знань. "То хіба ж оце розумне діло, щоб уже рідну свиту з себе скинути, що прочитав пару книжок німецьких" [Там само, с. 279]. Зрештою, П. Куліш схилився в розумінні становлення людини через навчально-виховний процес, як виховання селянського егалітаризму.

Ознаками цього були для нього простота в одязі і працьовитість, тобто, щоб діти були "зовсім такі люде, а не паненята" [Там само].

Разом з тим загальним недоліком народної школи, яка, на його погляд, представлена тільки сільською школою, було те, що вона вчила основ грамотності, але не була професійно зорієнтованою. Цим, на думку П. Куліша, українська народна школа істотно поступалась школам у зросійщених містах, де вже були різноманітні училища і школи. Зважаючи на це, сам П. Куліш докладав чимало зусиль для розвитку професійної освіти у селах, наголошуючи, що "ремесло по селах підупало, котрі ж ремісники навчаються по городах, ті набираються поганих звичаїв і псують сільський люд мов заразою", мислитель став ініціатором збору коштів, щоб заснувати "хліборобно-ремесну безоплатну школу", і пропонував назвати її шевченковим ім'ям: "Ото буде йому найкращий пам'ятник, душі його найлюбіший". Але уряд не дозволив заснувати такий заклад.

Згадуючи своє навчання у Новгород-Сіверській гімназії, він писав: "Значну частину шкільної науки я пропускав у лету, але мене накачували все-таки надто рівно, запопадливо: вода науки бігла через край; я захлинався у ній; мені не давали сказати від самого себе жодного слова. Все, що я знав з дитинства, в очах моїх наставників було ознакою невігластва, грубого смаку, майже циганства" [3, с. 85]. З особливою ревністю державна освітня установа намагалась витравити знання, закладені народознавчою наукою, оскільки це, на думку чиновників, могло привести до бунтарства. Можна сказати, що така "наука" не була даремною. Отримані в дитинстві уроки людяності, любові до власного народу покривались часто пилом, так і залишаючись не використаними, перетворюючись в підсвідомі почуття, які заборонено виявляти. П. Куліш писав: "Пам'ять серця не зрадила мене; пам'ять розуму вбили мої запопадливі вихователі" [Там само]. Духовність, що стала основою філософії Пантелеймона Олександровича була закладена ще з дитинства разом з певністю у більшій вартості знань, пов'язаних з реальним життям, які дозволяють бути зрозумілими для оточуючих, ніж володіти зрозумілими знаннями непотрібними в побуті, вірніше знаннями, які ускладнюють порозуміння між людьми. Така внутрішня впевненість юного П. Куліша збереглась і до глибокої старості, подолавши всі перепони. "Хоч як шкідливо впливало на мене накачування шкільною премудрістю, але я уникнув іншого, але більшого зла – раннього всезнання далекого від нас і повного незнання найближчого до нас. Ні Сцілла, освіта класична, ні Харибда, освіта реальна, не проковтнули мене" [3, с. 122].

Вступивши до університету, майбутній педагог сподівався побачити дещо краще становище, але сподівання були марними. Розуміючи важливість вищого навчального закладу, він не хотів погоджуватися з системою навчання у ньому. Кулішеве ставлення до П. Могилы та інших засновників нової латино-польської освіти в Україні та до давньої Київської академії було зневажливе. Частково його можна було пояснити тим, що Пантелеймону Олександровичу, як врешті й іншим його сучасникам, була чужою ірраціональна за своїм характером духовно-релігійна культура бароко. "Через безліч обставин, що спонукали різних осіб до дії, створився Київський університет, але внаслідок тих самих обставин він був повторенням Могилянської колегії на новий лад. У ньому схоластика латинська поступалась місцем схоластиці німецькій, безплідному гелертерству, під крилами якого знайшло притулок бурлацьке тупоумство. Київський університет ні на жодну лінію не просунув науку, і ніби ще зумисно придумував найголовнішу галузь – народознавство" [Там само].

Найбільше педагога вражало недоречне використання надбаних професорами знань, оскільки передані учням, вони не породжували появи нових знань, – тобто не існувало процесу розвитку. Наука була ніби законсервована на первинній стадії надбання. Мислитель доводить з притаманною йому образністю, що "вичитане професорами з книжок падало в ґрунт юнацького розуму, не даючи паростків. Професорські голови – комори для засипання зерна, а не поля, які відроджують зерно сторицею. Середньовічна схоластика була посухою для людського розуму і загрожувала знищити працю нових культураторів" [Там само]. П. Куліш був людиною емоційною, діяльною, тому і висловлювання його часто носили бурхливий, нестриманий характер, але важливо відмітити в них частки справедливої критики. Наприклад, він вважав за необхідне у процесі навчання використовувати творчий підхід, давати можливість розглядати певне питання не тільки з загальноприйнятої точки зору.

Отже, П. Куліш у такій формі констатував наростання в Україні хвилі промислово-урбаністичної цивілізації, яка потребувала не універсальну особистість, котра виконує всю необхідну роботу в межах сільського соціокультурного відтворення, а людину, яка ставала все більше однобічною, втрачаючи при цьому безпосередній зв'язок із природою і таким чином, як вважав П. Куліш, із своєю родиною та Батьківщиною. Отже, можемо зазначити, що багато, на перший погляд, різних поворотів думок мислителя в цілому пов'язані із пошуками способів реалізації ідеалу "освіченого українця".

Тютюнник Е. Н.

ОСОБЕННОСТИ ПОНИМАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИНТЕРПРИТАЦИЙ В ТВОРЧЕСТВЕ П. КУЛИША

Автор статьи пытается проанализировать противоречия, которые сложились в

интерпретациях образовательно-педагогических взглядов П. Кулиша. С точки зрения мыслителя, образование есть не только специализированный процесс школьного обучения и воспитания, но определенное состояние общества в ситуации культурного самовозрождения.

Ключевые слова: *образовательно-педагогические взгляды П. Кулиша, образование, личность, противоречия, интерпретации.*

Tyutyunnyk O. M.

THE PECULIARITIES OF UNDERSTANDING THE EDUCATIONAL-PEDAGOGICAL INTERPRETATIONS IN THE WORKS BY P. KYLISH

The author of the article tries to analyze the contradictions that have developed in interpreting educational and pedagogical views of P. Kulish. Education according to his views arises not only as a specialized process of schooling and education, but also as the state of society in situations of cultural self-recreation.

Key words: *educational and pedagogical views of P. Kulish, education, personality, contradictions, interpretations.*

Література

1. Веркалець М. Освітньо-педагогічна спадщина. До 179-річчя з дня народження П. Куліша / М. Веркалець // Радянська школа. – 1989. – № 8. – С. 86–88.
2. Гнідан О., Осьмак Н. Світогляд П. Куліша / О. Гнідан, Н. Осьмак // Українська мова і література в школі. – К., 1997. – С. 23–27.
3. Дорошенко Д. Куліш : його життя і творчість / Д. Дорошенко. – Київ-Ляйпциг. – Б.р. – 207 с.
4. Калантаєвська Г. Хуторні погляди П. Куліша у творчості Черкасенко С. / Г. Калантаєвська // Слово і час. – 1995. – № 1. – С. 53–54.
5. Куліш П. Листи з хутора / П. Куліш // Повне збір. творів : в двох томах. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 246–254.
6. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / П. Куліш // Хроніка 2000. Наш край. – К., 1993. – Вип. 1-2. – С. 83–105.
7. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / П. Куліш // Хроніка 2000. Наш край. – К., 1993. – Вип. 3-4 (5-6). – С. 104–127.
8. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / П. Куліш // Хроніка 2000. Наш край. – К., 1993. – Вип. 5 (7). – С. 70–80.
9. Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша: вибрані твори / О. О. Кравченко. – Умань : Софія, 2008. – 287 с.
10. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: До 170-річчя від дня народження / Є. Нахлік. – К. : Знання, 1989. – С. 88–97.
11. Олійник М. П. Куліш П. – творчість і біографія / М. П. Олійник // Літературна Україна. – 1989. – 29 червня. – С. 7–10.
12. Терлецький В. Педагогічні погляди П. Куліша / В. Терлецький // Початкова школа. – 1992. – № 11. – С. 38–39.

Стаття надійшла до редакції 15.09.11